

לעילוי נשמת
סבי אהרן זעליג בן ר' שלום
וסבי בנימין בן אברהם

”זה בורר לו אחד” –

עיון במחלוקת ר' מאיר וחכמים באופן הרכבת ביה”ד

ראשי פרקים

- א. היחס בין ”זה-בורר-לו-אחד” לבי”ד של שלושה בפרק ראשון.
 - ב. הבנת מחי ר' מאיר וחכמים וסברותיהם במשנה ובגמרות – בבבלי ובירושלמי.
 - ג. דיון בשיטות הראשונים, ביחס לשאלות מדוע הבחירה נעשית דוקא בדרך זו. הגדרת תפקיד הדיינים.
- היחס בין תפקידיהם של שני הדיינים לשלישי, ומידת מעורבותם של הדיינים בהכרעת הדין.

א. היחס בין ”זה-בורר-לו-אחד” לבי”ד של שלושה בפרק ראשון

תחילת מסכת סנהדרין עוסקת בהלכות בי”ד.

בפרק א' מופיעה רשימת נושאים הנדונים בבי”ד ומספר הדיינים בכל אחד מהמקרים, תחילה בי”ד של שלושה, ובהמשך – סנהדרין קטנה וגדולה:

”דיני ממונות בשלושה.
גזלות וחבלות בשלושה” וכו'
”דיני נפשות בעשרים ושלושה” וכו'.

פרק ב' עוסק בדיני כהן גדול ומלך, ויש לראותו כמאמר מוסגר.

פרק ג' עוסק בהרכב ביה”ד וחוזר לתחילת פרק א' משנה א', המשנה בה נדון כאן, ומבאר ”דיני ממונות בשלושה” – כיצד?

דיני ממונות בשלושה.
זה בורר לו אחד, וזה בורר לו אחד
ושניהן בוררין להן עוד אחד.
דברי ר' מאיר.
וחכמים אומרים:
שני הדיינים בוררין לחם עוד אחד.
(סנהדרין, פ”ג, מ”א)

תמונת בית הדין כפי שעולה ממשנתנו, היא של בי”ד סוביקטיבי, אישי, דיינים נבחרים ע”י בעלי הדין; בניגוד לתמונת בית הדין כפי שעולה מפרק ראשון: בי”ד רחוק, זר ומנוכר, ממוסד וקבוע כמו שאר הפורומים שבמשנה שם – בי”ד של שבעה, של עשרים ושלושה ושל שבעים ואחד. יש לעיין מה היחס ביניהם.

אמנם גם בפרק ראשון מצאנו אופני דיון דומים, כמו: קיבלו עליהם אחד או שניים, פשרה וכד', אך שם אלו הן החריגות, ובמשנתנו ”דיני ממונות בשלושה” – זו הנורמה, כך פועלת המערכת.

ההבנה הפשוטה שלנו את ”דיני ממונות בשלושה”, היא עפ”י הדפוסים המוכרים לנו במערכת המשפט כיום: לבתי המשפט ולדיינים אין, ואסור שיהיה, שום קשר או קרבה אל בעל הדין; כל זיקה שכזו תפגע ביכולת הדיינים לדון באוביקטיביות הרצויה.

בי”ד של ”זה-בורר-לו-אחד” מציג תפיסה שונה. בדיני ממונות – הודאות והלואות – שהם ויכוח בין שנים שווים, כל הענין מתחיל ביניהם והוא שלהם; ולכן, בירור הדין בצורה הטובה ביותר יושג דוקא

בבי"ד אינטימי, שבעלי הדין ירגישו בעלות עליו. בעלי הדין יקימו אותו – יבחרו דיינים כפי רצונם, אנשים שיסמכו עליהם שייצגו אותם בצורה מלאה (כפי שנראה בהמשך), ומשום כך גם יקבלו ויקיימו את החלטותיהם. זאת בניגוד לדיני נפשות, או אפילו גזילות וחבלות, שבהם יש עבריינות ולכן התביעה היא חיצונית. נעשתה עבירה נגד חוקי התורה ולכן "החוק" הוא התובע ואי אפשר לסגור את הענין בינינו. (בדמיון מסוים למשפט הפלילי כיום, שהמדינה תובעת את פלוני. להבדיל).

ב. הבנת מחלוקת ר' מאיר וחכמים במשנה.

ר' מאיר וחכמים נחלקו במשנה בשאלה מי בוחר את הדיין השלישי: לדעת ר' מאיר שני בעלי הדין יחד, ולדעת חכמים שני הדיינים הראשונים.

לדעת ר' מאיר, המגמה היא ליצור **תחושת בעלות של בעלי הדין** על הדין, הדין הוא שלהם ולכן הם בוחרים את דייניהם, גם את השלישי. עי"ז הם ירגישו שביה"ד הוא אישי ואינטימי יותר. משום כך, יכול גם כל אחד לפסול את הדיין של השני.

גם לדעת חכמים קיים הצורך של יצירת תחושת האינטימיות והבעלות של בעלי הדין, אך אצלם נכנס עקרון נוסף, והוא:

הרצון לשמר את מסגרת ביה"ד כממוסד וקבוע. לכן לדעת חכמים, את הדיין השלישי יבחרו שני הדיינים ולא בעלי הדין.

ההבנה בבבלי

בגמרא (סנהדרין כג ע"א) מופיעה דעת רב יהודה אמר רב: "אין העדים חותמין על השטר אא"כ יודעין מי חותם עמהן". נסתה הגמרא לתלות את מחלוקת ר' מאיר וחכמים בדברי רב יהודה אמר רב, ולומר שר' מאיר לא סובר כרב יהודה אמר רב, וחכמים כן סוברים כמוהו, אך למסקנת הגמרא, כולי-עלמא אית להו דרב יהודה אמר רב, ולכן "דעת הדיינים כולי-עלמא לא פליגי דבעינן", וכפי הבריתא שמביאה הגמרא: "כך היו נקיי הדעת שבירושלים עושים... ולא היו יושבין בדין אא"כ יודעין מי יושב עמהן...". אס-כן, המחלוקת היא רק בשאלת שותפותם של **בעלי הדין** בבירור הדיין השלישי (ולא בשאלת שותפות הראשונים בבחירה):

ר' מאיר סובר שבעלי הדין שותפים לבחירה, ואילו חכמים סוברים שבעלי הדין אינם שותפים לבחירה.

נבאר את מחלוקתם עפ"י העקרון שעולה מדברי רבי זירא שמובא בגמרא, "מאי שנא דעבדי הכי? אמרי במערבא משמיה דרבי זירא, מתוך שזה בורר לו דיין אחד וזה בורר לו דיין אחד ושניהם בוררים להם עוד אחד, **יצא הדין לאמיתו**". נראה מדבריו, שהמגמה בהרכבת ביה"ד דוקא בצורה שכזו היא להגיע לאמת האוביקטיבית ביותר.

לדעת ר' מאיר כשהדיינים ירגישו קרבה, גם רגשית, לבעלי הדין, הם יפעלו לייצגם בצורה הטובה ביותר, ומתוך כך "יצא הדין לאמיתו", יגיעו לבירור אמיתי אוביקטיבי. צריך להבין שיש כאן שינוי מהתפיסה המקובלת אצלנו, שאסור שתהיה לדיין שום זיקה לבעלי הדין. הגמרא מניחה שרק אם ירגישו הדיינים זיקה אל בעלי הדין, הם יוכלו לייצגם בבית הדין בצורה הטובה ביותר, ומתוך "ההתמודדות" שתהיה בין הדיינים תתברר האמת. לכן לדעת ר' מאיר גם הדיין השלישי צריך להבחר עי"ז בעלי הדין.

חכמים מסכימים למגמה הנ"ל, אלא שלדעתם בכדי לאפשר הכרעה מתוך אוביקטיביות בלא שום נגיעה, צריך שיהיה דיין אחד אוביקטיבי לחלוטין, שאינו מקורב לאף אחד מהצדדים. לכן לדעתם את הדיין השלישי בוחרים שני הדיינים ולא בעלי הדין.

ההבנה בירושלמי

בירושלמי נאמר: "אמר רבי זירא, **שמתוך שביירו מרדף זכותו**. מאי טעמא דרי מאיר? כדי שיתבררו שלשתן מדעת אחת. ומאי טעמא דרבנן? לאו כולא מינך מיבחר ומיסב מה דאת בעי, אלא אנא ואת מבחרין ומסבין מה דנן בעיין...". (כך אומר הדיין לבעלי הדין).

מדברי הירושלמי נראה, שלכולי עלמא בעלי הדין בוחרים את הדיין השלישי, והמחלוקת היא בשאלת שותפותם של הדיינים בבחירתו.

רי מאיר סבור שהדיינים אינם שותפים לבחירה, אלא בעלי הדין לבדם יבחרו גם את הדיין השלישי. מהטעם המובא לדבריו בירושלמי "כדי שיתבררו שלשתן מדעת אחת", נראה שמגמתו של רי מאיר היא ליצור אצל הדיינים **מחויבות ואחריות לעצם הדין, לדון בלי נגיעות אישיות** או דאגה למעמדם וכבודם העצמי, ולשם כך צריכים כל שלשת הדיינים להבחר ע"י בעלי הדין; עצם הידיעה שנבחרו ע"י בעלי הדין, תיצור אצלם את המחויבות הזו.

בדומה לכך נבין את דברי רי זירא "שמתוך שביירו מרדף זכותו", לא במשמעות הפשוטה, שכל דיין מרדף זכותו של מי שבררו, אלא במובן שמרדף זכותם של בעלי הדין ולא מרדף כבוד עצמו. כיצד? בעצם העובדה שידונו מתוך "טהרה".

לדעת חכמים, בעל הדין והדיין שנבחר על ידו, שניהם בוחרים את הדיין השלישי. המגמה היא גם כן "שירדף זכותו כנייל, אלא שלדעתם המציאות היא שמבחינה אנושית, גם דיין שנבחר ע"י שני בעלי הדין, תמיד יטה לאחד מהצדדים. לכן על מנת לאזן את ביה"ד, יש ליצור מחויבות של הדיין השלישי גם לשני הדיינים, כלומר **מחויבות למערכת המשפט**. חכמים סבורים שכאשר הדיין הנוסף יבחר ע"י שני הדיינים, הוא יהווה את הגורם המאזן בביה"ד, בעוד ששני הדיינים שנבחרו ע"י בעלי הדין, "ירדפו" בזכויותיהם.

הסבר רש"י ותוספות

רש"י ותוספות, עוסקים במגמת ברירת הדיינים בצורה של "זה-בורר-לו-אחד".

רש"י מבאר שיש בכך שתי מגמות:

1. כשבעלי הדין יבחרו את דייניהם, הם **יצייתו** לפסק הדין שלהם, מפני שהם סומכים על הדיינים שהם עצמם בחרו, שיהפכו בזכויותיהם.

2. דיינים שנבחרו ע"י בעלי הדין, **ירגישו חופשיים להפך בזכויותיהם** של בעלי הדין, כל אחד בזכות בעל הדין שבחר אותו; ובלשון רש"י: "והדיינים בעצמן נוחה דעתן להפך בזכות שניהן מפני ששניהם ביררום". החידוש הוא בכך, שבניגוד למקובל בבתי הדין, שאסור לדיינים לנטות לאחד מהצדדים, ב"י של "זה-בורר-לו-אחד" נותן לגיטימציה לכל דיין, להפך בצורה גלויה בזכותו של בעל הדין שביירו. התפיסה היא שבדרך זו, "**יצא דין אמת לאמתו**" (עפ"י גרסת רש"י) ואף בעלי הדין יהיו מרוצים **ויצייתו לפסק הדין**.

הבנה נוספת בדברי רש"י (אותה שמעתי מהרב חיים כפרי): בבי"ד רגיל קיימת אצל הדיינים עכבה פסיכולוגית-חברתית הפוגעת ביכולתם לדון באוביקטיביות, מחשש שיחשדו כמזוהים עם אחד הצדדים. בבי"ד של "זה-בורר-לו-אחד" הדיינים ירגישו חופשיים ומשחררים מעכבה שכזו, בידעם **שלא מצפים מהם לדון בצורה אוביקטיבית**, אחרי שנבחרו ע"י בעלי הדין.

כך תהיה "דעתן של הדיינים נוחה להפך בזכות שניהן" (עפ"י רש"י), הדיון יהיה אוביקטיבי ומתוך כך "**יצא הדין אמת לאמתו**".

בתוספות, ד"ה "כדי שיצא הדין לאמתו", מובאים שני פירושים. האחד, פירוש ריב"ן, מבאר בדומה לרש"י, שהמגמה היא **הציות של בעלי הדין**.

והפירוש השני הוא, שבית דין של "זה-בורר-לו-אחד" יוצר **שויון בין הכוחות** המהפכים לזכות לבין הכוחות המהפכים לחובה, ומתוך כך, יצא הדין לאמתו.

ג. עיון בשיטות הראשונים

בדברי הראשונים נתיחס לנושאים הבאים :

1. הגדרת תפקיד הדיינים, והיחס בין תפקידיהם של שני הדיינים הראשונים לתפקיד הדיין השלישי.
2. מידת מעורבותם של הדיינים בהכרעת הדין.

את תפקידם של שני הדיינים הראשונים בבי"ד של "זה-בורר-לו-אחד", יש אפשרות להבין בכמה אופנים. את האפשרות לראותם כעורכי דין שיהפכו בזכויותיהם של בעלי הדין גם ברמאות, שולל הרא"ש על הסף. הוא מכנה את המבינים כך חסרי דעת, שטעו בהבנת דברי רש"י, "דצייתי בעלי דינין דסבר החייב הרי אני בעצמי ביררתי האחד ואם היה יכול להפך בזכותי היה מהפך". הרא"ש אומר שבעל הדין יכול לחשוב כך, אך "הדיין עצמו חלילה לו למצוא סברא לזכותו אם לא שיראה לו דין גמור, אבל אם היה יכול להטעות את חברו לקבל סברתו אע"פ שהוא מסופק בה, הרי זה בכלל מטה משפט...". צורה זו המשתמעת מרש"י ונשללת ע"י הרא"ש, אינה רחוקה כל כך מדעתם של כמה ראשונים כפי שנראה להלן. נתמקד באפשרות החדשה המוצעת ע"י הרא"ש ובאלטרנטיבות המוצעות ברי"ן ובר"י אלמדרי.

נביא את תורף דבריהם, ולאחר מכן ננסה לעמוד על שיטותיהם.

הרא"ש כותב בסימן ב :

"אבל מתוך שזה ביררו מבין דבריו לאשורו ואם יש לו שום צד זכות נושא ונותן עם חברו וכן עושה הדיין האחר לשני, נמצא לא נשאר זכות נסתר ונעלם לשניהם, והשלישי שומע משא ומתן של שניהם ומכריע ביניהם ויוצא הדין לאמיתו".

הרי"ן בחידושו, עמוד מד, בפירושו השני כותב :

"או אפשר לומר שהדברים כמשמעם שזה שכירר התובע יהפך כל זכותו בכל מה שאפשר, וזה שכירר הנתבע יהפך כל זכות שיוכל לנתבע וילחמו ביניהם; וכל אחד ואחד יודה לחבירו האמת, כי חלילה להם לכפות זכות חבירו אם נראה אמת לפי דעתו. ואחר זה הויכוח האמיתי שכל אחד יודה האמת לחבירו יצא הדין לאמיתו, ושם האחד יתקע עצמו במברתו יבוא השלישי ויכריע ביניהם".

רבינו יהודה אלמדארי, בפירושו על "למה לי למעבד הכי" כותב :

"...ומהדרינן מתוך שזה בורר לו אחד וזה בורר לו אחד ושניהם בוררין להם עוד אחד יצא הדין לאמיתו כלומר שיהא כל דיין מהדר אוכזאתא דהוא בעל דין שכיררו, ודוקר כל אחד מהן לדקדק, וסותר זה דברי זה וזה דברי זה, והשלישי מכריע ביניהם. שכיון שהוא רצוי משני בעלי הדין אין דעתו נוטה אצל אחד מהן כדי שיהפך בזכויותיו ותמה דעתו לזכותו ולחייב חבירו. אלא דעתו שקולה היא ביניהם. הלכך שומע דקדוק דיינן זה בזכות ראובן ודקדוק דיינן זה בזכות שמעון, ועומד על סוף עומק הדין ועל סוף דקדוקו כמה ששומע מדקדוקי שני הדיינים ומכריע הוא ביניהם, ונמצא הדין יוצא לאמיתו. ואילו היו שלשתן רצויין משני בעה"ד לא היתה דעת אחד מהן נוטה לזכות אחד מהן ולא היו מדקדין כל כך".

הנקודות המיוחדות שבכל שיטה הן :

בשיטת הרא"ש :

1. ההבנה של הדיין את בעלי הדין – "מבין דבריו לאשורו".
2. ההבנה מביאה לבירור מקסימלי.
3. הדיינים אוביקטיביים – כפופים לאמת.
4. "השלישי שומע משא ומתן של שניהם ומכריע ביניהם".

בשיטת הר"ן :

1. הדיינים מגמתיים – "הדברים כמשמעם שזה שבירר התובע יהפך כל זכותו", תפקידו להלחם בכדי לשכנע.
2. כל השלושה שותפים להכרעה, בפועל יתכן שלא יזדקקו לשלישי, כשהשנים הגיעו להכרעה ע"י שכנוע.
3. כפופים לאמת.

בשיטת הר"י אלמדארי :

1. הדיינים מגמתיים.
2. תפקידם לחקור ולדקדק, לסתור את השני, אך לא לשכנע!
3. לא מכריעים אלא רק מציינים את הצדדים בפני הדיין השלישי, והוא מכריע.
4. לא מוזכר הסייג של האמת בשלב הצגת הטענות ע"י השניים הראשונים.

שיטת הרא"ש :

יכולתו של הדיין להבין את דברי בעלי הדין לאשורם, נובעת מבחירתו ע"י בעלי הדין שבחר בו בגלל ההיכרות שביניהם והשפה המשותפת שיש להם. הבנת הדיין את בעל הדין תביא לבירור מירבי של הצד של בעל דינו בענין. גם שני הדיינים נדרשים להיות **אוביקטיביים** (על אף היכרותם והבנתם את בעלי דינם) ו**כפופים לאמת**. (יש לזכור, שהרא"ש התחיל את דבריו, בשלילה מוחלטת של הבנת הטועים ברשיי). מתוך הבירור שכל דיין יברר את הצד של בעל דינו, יתפתח משא ומתן ביניהם והשלישי ישמע ויכריע.

שיטת הר"ן :

הדיינים מגמתיים - "הדברים כמשמעם – שזה שבירר התובע יהפך כל זכותו בכל שאפשר...". **תפקיד הדיין** להפך בזכותו של בעל דינו בכל כוחו, ולהלחם כדי **לשכנע** את השני לצד שלו. השניים הם **דיינים לכל דבר** ולכן הם המכריעים ע"י שכנוע הדדי. רק במצב שלא תושג הכרעה ביניהם מתוך שכנוע, יבוא השלישי ויכריע. גם בר"ן קיים הסייג של המחויבות לאמת, ואסור לחרוג ממנה כדי לקיים את תפקידם, משום שמדובר בדיינים בבי"ד.

שיטת הר"י אלמדארי :

שני הדיינים המייצגים את בעלי הדין מגמתיים בכדי לייצג בצורה מלאה את דעת שולחיהם. תפקידם לחקור ולדקדק כל אחד בזכויותיו של בעל דינו, ולסתור את דברי השני, אך אינם אמורים לשכנע או להשתכנע זה מזה.

הסייג של האמת לא מוזכר בדבריו, הכוונה לומר בצורה ברורה שהם מגמתיים, זהו ענינם ואין צורך להתנצל על כך. עם זאת נראה שגם לדעתו, אסור לחרוג מהאמת. כל זאת כדי **ששני הצדדים ייוצגו** בצורה מושלמת בפני הדיין השלישי, **והדיין השלישי הוא זה שיכריע**. והוא זה שבהכרעתו ועל-סמך הצגת שני הצדדים לפניו בצורה מקסימלית, יוכל לכוון בהכרעתו לאמת.